

ULUSLARARASILAŞAN KURBAN DERNEKLERİ VE BELLEK HAREKETİ: İSPANYA'DA SİVİL TOPLUMUN DÖNÜŞÜMÜ*

Dr. Öğr. Üyesi Bilgen Sütçüoğlu

İstinye Üniversitesi
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi
ORCID: 0000-0003-0584-9233

Dr. Öğr. Üyesi Ebru İlter Akarçay

Yeditepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ORCID: 0000-0003-1358-7368

Öz

Günümüzde, çatışma ve otoriter dönemleri izleyen yıllarda geçmişle yüzleşme politikalarının yaygınlaştığı görülmektedir. Genellikle geçiş dönemi adaleti literatüründe göz ardı edilen bir boyut olmasına rağmen, kurbanların bu süreçlerdeki merkezi rolü giderek daha fazla mercek altına alınmaya başlandı. Kurban odaklı bir yaklaşımın gerekliliğini gözler önüne seren başlıca örneklerden biri, İspanya'nın tecrübesinde saklıdır. İspanya'da, uzlaşma uğruna, iç savaş ve diktatörlük dönemlerini unutma siyasetinin ardından kurban dernekleri tabandan gelen bir geçmişle yüzleşme talebini ülke gündemi hatta uluslararası platformlara taşımaktalar. Bu makalede, mekân, tema, dönem ve ideoloji temelli farklılık ve ihtilaflarına rağmen, derneklerin çoğulcu bir ortam inşa ettikleri savunulmaktadır. Sivil toplumun çehresini dönüştürür ve sosyal sermaye unsuru rolünü üstlenirler. Bu çalışma, bellek alanındaki kamu kurum ve politikaları yerine, toplumsal olana odaklanır. Sosyal uzlaşma arayışı, kuşak değişiminin yarattığı etki, kurban tanımının giderek kapsayıcı hal alması, belleğin özelleştirilmesi, kurbanlar arası eşitsizlikler gibi olgular ülkedeki dönüşümün en temel taşıyıcıları olarak irdelenmektedirler. İspanya'da cezasızlık kültürünün devam ettiği inancına rağmen, toplumsal dönüşümün öncülerinden siyasallaşan ve uluslararasılaşan kurban derneklerinin belleği yeniden şekillendirmelerine tanıklık edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: İspanya, Kurbanlar, Bellek siyaseti, Dernekler, Sosyal sermaye

Victims' Associations and Memory Movement Going International: The Transformation of Civil Society in Spain

Abstract

Policies dealing with the past have become a common practice in post-conflict and post-authoritarian contexts. The central role assumed by the victims in these processes has begun to appear under the spotlight in recent years, despite being a dimension neglected in the literature on transitional justice. A prime example revealing the need for a victim-based approach is the Spanish experience. Following a policy of forgetting the Civil War and the Dictatorship for the sake of reconciliation, victims' associations carry a grassroots demand for reckoning to the national and international agenda. Regardless of their differences and discord stemming from space, themes, episodes and ideology, the associations are argued, here, to constitute a pluralist environment. They transform the civil society and contribute to the enhancement of social capital. This study focuses on the societal factors, rather than the public institutions and policies in the realm of memory. The search for social reconciliation, the impact of generational replacement, the widening definition of the victim, the privatization of memory, the inequalities between the victims are explored as the main pillars of the transformation. Despite the belief that the culture of impunity persists, a restructuring of memory through social transformation and the politicization and internationalization of victims' associations, is witnessed.

Keywords: Spain, Victims, Memory politics, Associations, Social capital

* Makale geliş tarihi: 01.08.2018
Makale kabul tarihi: 18.11.2018
Erken görünüm tarihi: 22.01.2020

Uluslararasılaşan Kurban Dernekleri ve Bellek Hareketi: İspanya’da Sivil Toplumun Dönüşümü

Giriş

Kendi de bir iç savaş kurbanı olan García Lorca “İspanya’da bir ölü, dünyanın herhangi bir yerindeki ölüden daha canlıdır” der (2013: 6). İspanya’nın yeryüzünde Kamboçya’dan sonra en fazla toplu mezara sahip ülke olduğu (*El País*, 9 Ekim 2013; Jerez, 2013: 137) kurban yakınları ve dernekleri arasında kabul gören yaygın kanıdır. Günümüzde yakınlarını aramaya devam eden iç savaş (1936-1939) ve Franco diktatörlüğü (1939-1975) mağdurları, onların toplu mezarlarda buldukları ya da başka ailelere evlatlık verilmiş olduklarına inanırlar. Arayışlar 2000’li yıllarla birlikte ivme kazanırken, İspanya’da toplumsal talep ve dernekleşme, geçmişle yüzleşme yönündeki hareketlenmenin en ön safına geçer. Demokratik rejime geçişin kırk yılı aşkın bir süre önce gerçekleşmiş olmasından ötürü, ülkedeki Franco rejimi kurbanları ve failerinin büyük kısmı artık hayatta değildir. Buna rağmen ve hatta belki de bu sebeple, geçmişi sorgulayan ‘torunlar’ kuşağının öncülüğünde bellek haritası yeniden çizilmektedir.

Aguilar, Balcells ve Cebolla-Boado’nun çalışması, ortalama İspanyol vatandaşının, ülkenin geçmişiyle yüzleşmesinde dönüm noktası teşkil eden 2007 ulusal yasasından daha iddialı biçimde, geçiş döneminde adalet ilkelerinin yasalarla uygulamasını benimsediğine ilişkin veriler sunar (Aguilar vd., 2011: 25). İspanya’da bellek hareketini oluşturan başlıca aktörler, Franco dönemi kurbanları ve ailelerine ek olarak, bellek örgütlenmeleri ve insan hakları örgütleri olur (Molina, 2017: 221). Yüzleşme talebi, ağırlıklı tabandan yükselen bir hareketle vücut bulur. Bellek hareketi denildiğinde akla gelen kurban ve mağdurlar arasında; kayıplar, dul ve yetimler, taciz edilenler, işkence görenler, mahkûmlar, zorunlu iş gücü, sığınmacılar, sürgündekiler ve ailelerinden çalınan çocuklar sıralanırlar (Ferrándiz, 2013: 39). Bu listeye yakın tarihlerde eklenen bir grup da demokrasiye geçiş dönemi kurbanları olur ki, bu grup hak ve yaşamlarını demokrasinin gelişimiyle kurban etmiş olduklarına inanılanları kapsar (Escudero vd., 2013: 11).

Tarihi belleği yeniden kazanma mücadelesinin, 1978 anayasasının simgelediği dar siyasal uzlaşmanın ötesine geçerek geniş bir sosyal uzlaşmaya

adım atmak maksadıyla, sivil toplumun demokrasiye geçiş döneminde üzerinde mutabık kalınan anlaşmaları yeniden müzakere etme çabası olduğu ifade edilir (Blakeley, 2005: 44). Aynı şekilde Pinilla Martín de, ulusal uzlaşma efsanesinin susturduğu birey hikâyelerinin demokrasiye geçişi takip eden on yıllarda su yüzüne çıktıklarını belirtir (2006: 539). Encarnación'a göre 1990'lı yıllar, yeni araştırmalar sayesinde, Franco rejiminin işlenen suçlara ilişkin sorumluluğunun kabullenildiği yıllardır (2014: 116). Kayıpları, mezar kazıları, çalınan çocukları, DNA testleri ve bellek eylemcileriyle, artık bilinen İspanya'nın ötesine geçen bir tablo vardır.

2000'li yıllarla birlikte, bellek hareketi daha yapılandırılmış bir hal almaya başlar. İspanya'nın diktatörlükten demokrasiye geçişte model olmak ve barışçıl bir geçişle övgü almaktan (Aguilar vd., 2017: 1) uzaklaştığını gösteren en önemli etkenlerden biri olarak kurban derneklerinin faaliyetleri görülebilir. Tarihi belleğin geri kazanılması için mücadele veren dernek, grup ve girişimlerin bir sosyal hareket dinamiğine kavuşmasının, ilk defa bilimsel mezar kazılarının gerçekleştirilmesi ve kayıpların bir anda kamuoyunun gündemine girmesiyle birlikte, 2000'li yıllara denk geldiği söylenebilir (Escudero vd., 2013: 21). Önceki on yıllardaki çabalar; merkezinde bireyin yer aldığı, münferit, tek seferlik, parçalanmış ve sınırlı haldeyken, bellek hareketi yeni dönemde kolektif boyut geliştirecek şekilde ivme kazanır (Escudero vd., 2013: 21). Böylelikle, henüz gevşek de olsa, derneklerin oluşturduğu hareket giderek sıkı dokunmuş bir ağ olarak görülmeye başlanır (Silva, 2011: 71; Rubin, 2014: 106).

Bu çalışmanın amacı, bellek politikalarında etkin bir sivil toplum girişimi örneği olarak İspanya'daki kurban derneklerinin resmini çekmek, rollerini tahlil etmek ve bu vakadan çıkarılabilecek dersleri tartışmaktır. İngilizce ve İspanyolca ikincil kaynaklar, derneklerin internet sayfaları ve İspanyol gazetelerine ek olarak, yazarlar tarafından gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelere de atıf yapılacaktır. İki farklı kuşağı temsil eden *Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica (ARMH- Tarihi Belleğin Yeniden Kazanılması Derneği)* ve *La Comuna* (Komün) adlı derneklerle 2016 yılının Haziran ayında Madrid'te yazarlar tarafından gerçekleştirilen görüşmeler¹ de dikkate alınarak, derneklerin başını çektikleri bellek hareketinin ortaya çıkış ve şekillenmesi mercek altına alınacaktır. Kurban ve mağdurların bizzat kendileri veya yakınları tarafından

1 Derneklerle ilk temas ağ sayfalarında yer alan iletişim bilgileri ve kurumsal elektronik posta adreslerine gönderilen mesajlar yoluyla kuruldu. Derneklerin basın açıklama ve ağ sayfalarının detaylı çalışılmasının ardından, soru seti İspanyolca ve İngilizce dillerinde oluşturuldu. Derneklerin faaliyet alanları ve önceliklerine göre, farklı ve dernek özelinde sorular da soru setinde yer aldı. 2016 yılının Haziran ayındaki yüz yüze görüşmelerden önce sorular elektronik posta yoluyla derneklere ulaştırıldı. Açık uçlu sorular tercih edilerek, dernek temsilcilerinin vurguları doğrultusunda anlık sorular da yöneltildi.

kurulan derneklerin hâkim anlatının sarsılmasındaki rollerine ışık tutma arayışı odakta yer alacaktır.

Bu aktörlerin çabaları sonucunda günümüzde İspanya'nın, Paloma Aguilar'ın (2008) da iddia ettiği gibi, 'geçiş sonrası adalet' döneminde olduğunu söylemek mümkündür. Geçiş döneminde adalet kavramı özetle, "adaletin, yaygın insan hakları ihlallerinin yaşandığı bir dönemin ardından kendi kendisini dönüştürmekte olan toplumlara uyarlanmış halidir" (Bickford, 2015). Geçiş sonrası adalet ise Elin Skaar tarafından "demokratik rejime geçişten en az bir seçim dönemi sonra gerçekleşen yasal süreçler" olarak tanımlanmakla birlikte, bu konuda en kapsamlı açıklama Cath Collins'in çalışmalarında bulunabilir (2012: 26). Collins kısaca "geçiş dönemi anlaşmalarının hakikat, adalet ve uzlaşma temelinde sorgulanması veya derinleşmesi" (2012: 399) olarak tasvir ettiği geçiş sonrası adalet uygulamalarında, daha önceki bir çalışmasında, "hesap soran aktörler"den bahseder. Bu kavram, geçmiş suçların faillerini adalet önüne çıkaran sivil toplum mensuplarını ifade eder (Collins, 2010: 40). Yine aynı çalışmada geçiş sonrası adaletin belli başlı özelliklerine vurgu yapılmaktadır. Buna göre, bu süreç uluslararası bir özellik taşır ve devlet-üstü dinamiklerle işler. Bu durum İspanya vatandaşı olan kurbanların, adalet arayışlarını Arjantin mahkemelerine taşımalarında görülebilir. Ayrıca, devlete ait kurumlar yerine şahıslar ya da sivil toplumun devleti aşağıdan yukarıya sorgulamaları ve çıkarların çeşitliliği (Collins, 2010: 22) de geçiş sonrası adalet süreçlerinin önemli nitelikleridir. İleride açıklanacağı üzere, İspanya'da varlık gösteren bellek dernekleri tam da bu işlevi görmekte ve amaçları da çeşitlilik sergilemektedir.

Robins'in "kurban-merkezli yaklaşım" kavramı ve Mendez'in geniş kurban tanımı, bu çalışmanın kuramsal yaklaşımını belirler (2013; 2016). Mendez'in belirttiği gibi aslında, "yaşanan acılar, yalnızca cinayet, rastgele tutuklama, zorla kaybetme veya işkencenin doğrudan mağdurlarıyla sınırlı değildir" (2016: 2). Aileler ve yakınlar da acıları yaşar ve yaşamaya devam ederler. Robins'in önerdiği ihtiyaç ve kurban merkezli yaklaşım, geçiş döneminde adalet yöntemlerine ait amaç, çıkar ve uygulamaların kurbanların doğrudan katılımıyla şekillenmeleri gereğine vurgu yapar (2013: 58). İspanya özelinde, doğrudan kurbanlardan kasıt hayatını kaybeden ya da kayıplara karışanlar olurken, dolaylı kurbanlar onların akraba ve yakınlarıdır (Molina, 2017: 223). Kurban olmanın bu grupları tanımlayan yegâne kimlik olmadığına dikkat çekilirken, iç savaş sonucunda devrilen İkinci Cumhuriyet (1931-1936) ve onun siyasi ideallerine atfın mücadelelerinde büyük önem taşıdığı görülür (Druliolle, 2015: 325). Bellek hareketi bir yönüyle bu dönem için iade-i itibar talep eder. Böylelikle talepler, kişisel olmanın ötesine geçer. Bellek, kimi dernekler için siyasetle iç içe geçmiş bir konudur. İkinci Cumhuriyet'in demokratik mirasını inkâr eden söylemin pekişmesi (Valcárcel ve Cacheda,

2017: 4), derneklerin bir kısmı için uğrunda mücadele edilmesi gereken esas amaçtır.

Çalışmanın ilk bölümünde, demokrasiye geçiş döneminde bellek alanında yaşanan geçici ve kesintili canlanma irdelenecektir. Takiple, gerçek dönüm noktasının 2000'li yıllar olduğu vurgusundan hareketle, İspanya'daki değişim başta kuşak farklılıkları olmak üzere üç temel etkene atıfla açıklanacaktır. Üçüncü bölümde, hareketin yapısına ilişkin tespitlere yer verilecek, hareketin İspanyol sivil toplumunu nasıl dönüştürdüğü incelenecektir. Takip eden bölümde, derneklerin hangi yöntemlerle İspanya'nın model olma özelliği sergilediğine inanılan demokrasiye geçiş dönemini sorgulamaya açtığı tartışılacaktır. Son bölümdeyse, derneklerin süregelen itirazları gözden geçirilecek ve İspanya'daki dönüşüme ilişkin elde edilen sonuçlar ile İspanya örneğinin geçiş sonrası adalet dönemini yaşayan diğer ülkelere nasıl örnek teşkil edebileceği tartışılacaktır.

1. Demokrasiye Geçiş: İlk Kazılar ve Erken Dönem Bellek Liderlerinin Ortaya Çıkışı

İspanya'da iç savaş ağır bir maliyet yarattı. Savaşın sonlandığı yıl olan 1939'da, rejim 271,139 siyasi mahkûmun varlığını kabul etti (Preston, 1986: 4). Mart 1939 itibarıyla, sürgünde 450,000 İspanya vatandaşı olduğuna inanılır (Tusell, 2011: 26). Payne iç savaşa bağlı ölümleri aşağı yukarı 344.000 olarak ifade eder (2017: 199). “Kızıklar” olarak anılan ve sayıları 50,000 ile 100,000 aralığında değişen kişinin Franco yanlıları tarafından infaz edilmiş olmalarına ek teşkil edecek şekilde, ihtiyatlı bir hesaplamayla 30,000 kadar kişinin de savaştan sonra infaza kurban gittikleri ve cinayetlerin 1949 yılına kadar devam ettiği belirtilir (Hooper, 2006: 82-83). Başka bir değerlendirmeye göreyse, 1936 ve 1943 yılları arasında, yaklaşık 100.000'i savaşta olmak üzere, en az yarım milyon İspanya vatandaşının yaşamını yitirdiği söylenebilir (Phillips ve Phillips, 2010: 262). Hastalıklar, yetersiz beslenme, infazlar, misillemeler (Phillips ve Phillips, 2010: 262) vasıtasıyla, savaşın açtığı yaralar süreklilik arz eder.

Ağır bedel, diktatörlük olarak bilinen, Franco'nun tesis ettiği milliyetçi iktidar döneminde de devam etti. Tüm diktatörlük dönemine yayılacak şekilde sayıları artan özel yetkili mahkemeler ve yargılamalar marifetiyle baskıcı bir sistemin kurulması, mahkûmların zorunlu iş gücü olarak çalıştırılmaları, “kızıl” annelerden doğan çocukların Franco yanlısı ailelere evlat verilmeleri ya da sosyal yardımlaşma merkezleri veya kilisenin himayesine aktarılmaları ve kamu hizmetindeki tasfiyeler (Casanova ve Gil Andrés, 2012: 234-235) somut örneklerdi. Yargı ve eğitim sektörleri başta olmak üzere (Tusell, 2011: 25), tasfiyeye uğrayanların sayısı önemli yüzdelere tırmandı. Askeri mahkemelere tanınan yetki alanının genişlemesi ve siyasi suç kavramının beklenmedik

noktalara yayılması, Siyasi Sorumluluklar Yasası ve Masonluk ile Komünizmin Bastırılması Yasası gibi düzenlemeler, polis izleme ve fişlemeleri (Tusell, 2011: 21-25), toplum fertlerinin birbirlerini gözlemeleri ve ihbar etmeleri (Casanova ve Gil Andrés, 2012: 236-238) yeni bir toplumsal dokunun özellikleriydi.

Rejim, Franco'nun ölümünü izleyen yıllarda, bizzat rejim yanlıları tarafından dönüştürüldü. İspanya'nın demokrasiye geçişi, siyasi seçkinlerin müzakere ve paktları yoluyla gerçekleşti. Üçüncü dalga demokratikleşmenin başlıca örneğini sunmakta ilk oluşu ve kurumsallaşmış bir diktatörlüğün kendi yasaları yoluyla demokratikleşmesini başarmakta benzersiz olması nedenleriyle, İspanya'nın demokrasiye geçişi bütünüyle model alınması gereken bir tecrübe olarak kabul edildi ve öncesinde kötü şöhrete sahip olan ülke ilk kez uluslararası camiadan oybirliğiyle alkış aldı (Payne, 2017: 273). Demokrasiye geçiş; 1976'da Siyasi Reform Yasası'nın onaylanması, 1977'de rekabetçi seçimler ve af yasaının çıkarılması, 1978'de anayasasının referandumla kabulü, 1979'da rekabetçi seçimlerin yenilenmesi ve özerklik yasalarının kabul edilmesi gibi adımlardan oluştu. Af yasaı, doğurduğu sonuçlardan bağımsız olarak, siyasi amaçlı her fiil için dokunulmazlığın tanınması ve dokunulmazlık için son tarihin 6 Ekim 1977'ye genişletilmesini içerdi (Encarnación, 2014: 71). Bu kurumsal yenilenmenin beraberinde getirdiği Unutma Paktı (Encarnación, 2014: 7) ya da Gelonch-Solé'un ifadesiyle kurumsallaşmış sessizlik (2013: 514) on yıllar sürdü.

Jump'ın yaklaşımıyla, bellek hareketi 1975 yılından bu yana hakikat, adalet ve uzlaşma adına İspanya'nın baskıcı geçmişinin yeniden ziyaret edilmesini kapsar ve demokrasiye geçişin hemen ardından, 1976-1981 aralığındaki toplu mezar kazılarıyla başlar (2012: 151). Franco'nun ölümüyle birlikte, ülkenin farklı yerlerinde Cumhuriyetçilere ait toplu mezarlarda hatırı sayılır düzeyde kazı gerçekleşti. De Kerangat mezar kazılarını, daha çok Franco yanlısı olup da gizli Cumhuriyetçi kazıları da kapsayacak şekilde; savaş sonrası binlerce naaın halen Franco'ya ait mezarın da bulunduğu Valle de los Caídos'a (Şehitler Vadisi) taşınması², demokrasiye geçiş dönemi kazıları ve 2000 yılıyla başlayan son dalga olarak sınıflandırır (2017: 115).

Demokrasiye geçiş döneminin erken yıllarında Extremadura, Navarra, La Rioja ve Soria özerk bölgelerinde pek çok mezar açıldı (Aguilar ve Ramírez-Barat, 2016: 2). 1979 yılında çıkan yasayla birlikteyse, mezarları açmak doğrudan kurbanların dul eşleri ve yakınları için ölüm sertifikası alabilme yolunda gerekli kanıt ve ifadeleri üretme kanalına dönüştü (De Kerangat, 2017: 106). Böylelikle tazminat hakkına erişilebilmekteydi. 1979 belediye seçimlerinin

2 Sosyalist Parti'nin Haziran 2018'de iktidarı devralmasıyla birlikte, Vadi'nin kaderi yeniden tartışmaya açılır ve Franco'nun mezarının taşınması görüşü kuvvet kazanmıştı. Sosyalist Parti seçim vaadini yerine getirerek Ekim 2019'da Franco'nun mezarının Vadi'den taşınmasını gerçekleştirdi.

ardından solun yerel yönetimlerdeki kuvvetli varlığı, pek çok belediyenin mezar kazılarının önünü açmasını sağladı (Encarnación, 2014: 110). O döneme ait çabalar az sayıda militan duruşa sahip dernekle sınırlı olduğundan, geniş toplumsal talep ve uyumdan yoksundu (Gelonch-Solé, 2013: 513-514). Encarnación, o dönemdeki toplumsal ruh halini ilgisizlik olarak niteler (2014: 127). 1977 ve 1991 yılları arasında çoğu mezar kazısı teknik destek olmaksızın gerçekleşmişken, az sayıda fotoğraf ile yerel yazılı ve görsel yayın organlarının haberleri dışında, bu çabalardan geriye kayda değer belge kalmadığına inanılır (Exteberria Gabilondo, 2011: 77).

De Kerangat, kazılar için, tabandan gelen tarih ve düşük profile sahip direniş benzetmelerini de yapar (2017: 107 ve 112). Bu ilk dalga mezar kazıları 21. yüzyıldakinden ayrılmalarını sağlayan özelliklere sahipti: yakınlar tarafından başlatıldılar, etkileri çoğunlukla yereldi, yargı müdahalesine ek olarak teknik bilgi birikiminden ya da ekonomik destekten yoksun yürütüldüler, resmi bellek politikaları olmaksızın sürdürüldüler, çok sınırlı ya da kimi zaman sıfır düzeyinde medya yansımaları oldu ve İspanya'nın travmatik geçmişiyle çetrefilli ilişkisi üzerine geniş tartışmaya yol açmadılar (Aguilar ve Ferrándiz, 2016: 2). Kazılar birçok açıdan sorunliydu. Kimi köylerde katılımcılar aşağılandı, çokça hata yapılma ihtimali bulundu, adli tıp teşhisi yapılamadı ve yeniden definler çoğunlukla ortak mezarlarda gerçekleşti (De Kerangat, 2017: 108). Siyasi makamlarca koşullar da öne sürüldü. Siyasi slogan atılmaması ve siyasi anmaya başvurulmaması şart koşuldu (De Kerangat, 2017: 108; Aguilar ve Ferrándiz, 2016: 17). Yine de kazılar boyunca büyük Cumhuriyetçi bayraklar gibi siyasi semboller gözlemlendi (De Kerangat, 2017: 110).

1981 tarihli darbe girişimininse, geçmişle yüzleşme yönündeki çabaların önünü kestiğine inanılır. Ordunun her an rekabetçi siyasete müdahale etme olasılığı ve Franco yanlılarının kurumlarda süregelen hakimiyeti endişeleri doruğa taşıdı. Darbe girişiminin ardından, 2000 yılına kadar, mezar kazıları durma noktasına geldi (Encarnación, 2014: 110). Demokrasiye geçişin ilk yılları, diğer girişimlerden yoksun değildi. İspanyol Dernekler Ulusal Sicil Dairesi'ne göre, 1970 ve 1980'li yıllarda, sürgündeki İspanyollar ve Cumhuriyetçi savaş malulleri tarafından az sayıda dernek kuruldu (Aguilar ve Ramírez-Barat, 2016: 3). Encarnación'un aktardığına göre bellek hareketinde ilk örgütlü girişim, Komünist Parti'nin etrafında toplanan dar bir entelektüel grubun, 1978'de Franco rejiminin siyasi suçlarının uluslararası bir mahkeme tarafından araştırılmasını istemesiyle gerçekleşti (2014: 102). Oluşturulduktan kısa süre sonra siyasi ve polisiye baskı gören mahkemede, hakimler ve avukatlardan yazar ve sanatçılara kadar isimler vardı ve amaç kamuoyu önünde mahkemeye destek ifade eden iki parlamenterin marifetleriyle, konuyu düzenleyecek bir yasa geçirmektir (Valcárcel ve Cacheda, 2017: 9). Aynı dönemde, bizzat kurbanların kurdukları derneklere de rastlanır. Siyasi mahkûmlar için af talebinde bulunan *Justicia y Paz*

(Adalet ve Barış), İç Savaş muharıpleri için emekli aylığıyla diktatörlük kurbanları için tazminat talep eden bölgesel dernekler (Encarnación, 2014: 102-103) ya da sırasıyla 1978 ve 1979'da kurulan *Unión de Ex Combatientes* (Eski Savaşçılar Birliği) ve *Asociación de Ex-Presos y Represaliados* (Eski Mahkûm ve Şiddet Kurbanları Derneği) (Silva, 2011: 69) bu derneklere örnek teşkil eder.

2. İspanya Değişirken: 2000'li Yıllar ve Bellek Hareketinin İvme Kazanması

Ulusal düzeyde ve yargı alanında geçmiş defterleri açmamakta ısrarcı olunsa da, İspanya'da kurban dernekleri ve özerk ile yerel yönetimlerin kamu politikaları ülkeyi iç savaş ve Franco rejimiyle yüzleşmeye davet etti. Ülkede geniş ve derin bir bellek hareketinden söz etmek, 2000'li yıllar itibarıyla mümkündür. Bellek hareketinin canlanmasına tanıklık edilen bu yıllar, değişim yılları olarak adlandırılabilir. Temel sebepler arasında; kuşak değişimi, sol partilerin özellikle özerk bölge ve yerel seçim başarıları ve kurban derneklerindeki nitel ve nicel gelişim sayılabilir.

Mezar kazıları farklı kuşaklar arasındaki mesafenin anlaşılması için önemli bir örnek teşkil eder. Franco'nun ölümünün ardından bir ve ikinci kuşakların girişmiş oldukları mezar kazılarında mezardan çıkarılanların 'masum kurban' kimliklerini vurgulama eğilimi belirginken, üç ve dördüncü kuşakların liderlik ettikleri kazılarda büyükanne ve büyükbabaların ideolojik bağlılıklarına odaklanma yönünde güçlü bir eğilim gözlenir (Aguilar ve Ramírez-Barat, 2016: 2 ve 12). Kuşaklar arasında çatışma göstergeleri dikkat çeker. İkinci kuşak, çocuklarının önceki kuşakların İspanyol demokrasisinin istikrar kazanmasına yaptıkları önemli katkıyı hiçe saydıklarını düşünür (Aguilar ve Ramírez-Barat, 2016: 8).

Büyükanne ve büyükbabalar kuşağı olarak adlandırılan kuşak, iç savaş ve diktatörlük döneminde yaşananların sağ kalan az sayıda tanığından oluşur. 2000'li yıllarla hız kazanan bellek kampanyası, bu kuşağın paylaştığı hikâyelere yaslanır. Bu kuşağın ilerleyen yaşı ve mensuplarının artık yaşamıyor olmaları, bellek hareketinde ifade ve tanıklıkların ivedilikle toplanması gereği yönünde bir kararlılık yaratır. Tanıklık toplanırken yaşanması olası bir güçlük, anlatılan hikâyelerin çocukluk yıllarında tecrübe edilmiş olmalarıdır (De Mata, 2010: 282).

Takip eden 20. yüzyıl ortası kuşağının Franco rejiminden kopukluğu irdelenir. İç savaşa ilişkin alternatif anlatılar ve savaşın vahim sonuçlarının ortadan kaldırılması arzusunun, savaşın galibi Falanjist ve Ulusalçıların çocuklarında ortaya çıktığı ifade edilir (Encarnación, 2014: 115). Savaşın diğer tarafındaysa, o döneme ait tanıklık ve ifadelerin gösterdiği kadarıyla,

kaybedenlerin üzerindeki aşırı baskı ve lekelenme ailelerin geçmişleriyle ilgili sessizliklerinin anlaşılmasına yardım eder (Aguilar ve Ramírez-Barat, 2016: 6). Balcells'in görüşüne göre; iç savaşta kurbanlar arasında yer almanın hayatta kalanlar ve çocuklarının siyasi kimliklerini etkileme ihtimali bulunur, bu etkinin katliamları gerçekleştirenlerin lehine olmama olasılığı yüksektir ve en az bir kuşak boyunca sürmesi beklenir (2012: 335-338). Kişisel tecrübesinden hareketle, bellek hareketi öncülerinden Silva büyükanneler ve büyükbabalar kuşağının aile mensuplarının başına ne gelmiş olduğunu bilmelerine rağmen, onları tehlikeye atabileceğini düşünerek çocuklarıyla bu bilgiyi paylaşmamış olmalarına dikkat çeker (Labanyi, 2008: 144). Otoriter bir atmosferde sosyalleşme sürecini yaşayan iç savaş sonrası ikinci kuşak için, sadece baskıdan korkmak değil, bedeli ne olursa olsun yeni bir iç savaşı engellemek bir saplantı halini alır (Aguilar ve Ramírez-Barat, 2016: 7-8).

İspanya'da demokrasiye geçişi planlayanların, savaşanların çocukları olduklarına inanılır (Encarnación, 2014: 117). Bu kuşağın mensupları 1960'larda doğdular (Humblebæk, 2010: 426) ve 'üçüncü kuşak' olarak anılırlar (Solanilla-Demestre, 2012: 46). Bellek tartışmasını alevlendiren, bu kuşağın merakı oldu. Torunlar olarak adlandırılan bu kuşak, aile anlatılarındaki sessizliği gerçeklerle doldurmayı umut eden yeni kuşaktır (Estrada, 2010: 198). İstikrarlı bir demokrasi altında büyürler, birinci kuşağın suçluluk ve ikinci kuşağın korku hissinden yoksundurlar ve uluslararası insan hakları hukukunun oluşturduğu çerçevede daha rahat hareket edebilirler (Aguilar ve Ramírez-Barat, 2016: 4 ve 8). Kendilerini büyükanne ve büyükbabalarına borçlu hissederek, ikinci kuşağın gerçekleştiremediği saygı duruşunu ödev olarak görürler (Aguilar ve Ramírez-Barat, 2016: 8). Gerçek bellek girişimcilerinin üçüncü yaş grubunun az sayıda ama adanmış mensupları olduğu dile getirilirken, bu kuşağın eski kuşaklara sağladığı lojistik ve duygusal desteğe vurgu yapılır (Aguilar ve Ramírez-Barat, 2016: 9). Üçüncü kuşağın saflarında önemli isimler bulunur. *ARMH* Başkanı Silva, bilimsel bir protokol kullanarak toplu bir mezardaki ilk kazıyı gerçekleştiren ve dedesinin DNA testi ile teşhisini sağlayan öncü isimdir. 2007 Yasası'nın mimarlarından eski başbakan Zapatero'nun da dedesi savaş sırasında Franco güçleri tarafından infaz edilenler arasındaydı. Zapatero demokrasiye geçişin gerçekleşme biçimini savunsa da, dedesinin hatırasının siyasete atılmasında önemli rol oynadığını defalarca beyan etti (Aguilar ve Ramírez-Barat, 2016: 13).

Belleğin takip eden kuşaklara aktarımı hususu süregelen bir tartışmadır. Davayı yaşatabilmek için torunlar kuşağının kendi çocuklarını da mücadeleye dâhil etmesi gerekecektir ki, bu yeni kuşağın aile tarihçesiyle daha az koşullanmış olduğu ve biyolojik olarak daha uzağa düştüğüne inanılır (Escudero vd., 2013: 61). Avrupa kuşağı olarak tanımlanan bu kuşak (Encarnación, 2014: 131), bellek mücadelesinin sürekliliğine etki edecektir. Aguilar ve Ramírez-

Barat'ın görüşlerine göre yeni kuşaklarda geniş çoğunluk geçmişle ilgili sözünü sakınmaz olarak nitelenemez, bir kısmı ilgisizken diğerleri tarihe ilişkin bilgisizlik de sergileyebilirler ve yine bir bölümü aile sırlarını keşfedememişken diğerleri aile belleği olmaksızın yetiştirilmiştir (2016: 8).

Mülakatlar esnasında, *ARMH* Başkanı Silva ve *La Comuna* temsilcisi Mayoral'ın kendilerinden sonraki kuşakların tarihsel belleğe olan ilgilerinden memnun oldukları gözlemlendi. Öğrencilerin *ARMH* ve *La Comuna*'da staj yapıyor olmalarıyla sanatsal ve diğer faaliyetlere katkıları gibi nedenlerle, belleğin gelecekte de yoğun olarak canlılığını koruyacağı vurgulandı (Silva, 2016; Mayoral, 2016). Mayoral, 16-25 yaş aralığındaki gençlerin büyükbabalarının hatırasına sahip çıkmayı görev edindiklerini belirtirken, özellikle 15-M³ eylemlerinde sokağa dökülenler arasında gençlerin olmasını önemli buldu (2016). Genç kuşaklarda bir bilinç oluştuğunu belirtti ve “onlar davayı, sokakları, girişimi terk ederse, hiçbir gelişme olmaz” diyerek, bir nevi görev tanımı da yaptı (Mayoral, 2016).

Kuşaklar arası değişim nedeniyle de, bellek hareketi için tanıklıkların toplanması öncelikli faaliyet alanlarından biridir. Silva birincil elden tecrübeye sahip tanıkların bellek bağışında bulduklarına inanır (Labanyi, 2008: 149). Şimdilerde bellek hareketinin ön saflarına, geç Franco dönemi olarak tanımlanan 1960 ve 1970'lerin Franco karşıtı eylemcilerinin geçtiklerine inanılır. Vurguyu adalet arayışına koyan bu grup, tanıklık ve açtıkları davalarla ağırlığını hissettirir (Carrión, 2016: 12). Görüşmede bulunulan derneklerden *La Comuna* bu grubun başlıca temsilcilerindendir. *La Comuna* doğrudan kurbanları temsil ederken, *ARMH*'nin ilk etapta dolaylı kurbanların sesi olarak ortaya çıkması önem taşır. Mülakatlar süresince, *La Comuna* adına Mayoral yargı kanallarının zorlanması gereğine öncelik verirken, Silva'nın *ARMH*'nin gerçeğin aydınlatılması yönündeki ısrarcı tutumuna kuvvetli bir örnek teşkil etmesine tanıklık edildi (2016; 2016).

Bellek hareketinin kazandığı ivme, tek başına kuşak değişimiyle açıklanamaz. Harekete alan açan etkenler arasında, 2007 ulusal yasası ve yasayı temel alan özerk bölge yönetimlerinin düzenlemeleri yer alır. Zamanında ürkek adımlar içermekle eleştirilen ve üzerinden on yıl geçmişken *PP* (Halkçı Parti) iktidarları tarafından rafa kaldırıldığı değerlendirilen 2007 yasasında, bellek hareketinin de payı olduğu söylenebilir. Yasanın yasama organının onayına sunulmasından önce, siyasi partiler ve bellek hareketini oluşturan aktörler arasında diyalog ve müzakere başladı. Franco rejiminin ayaklarından biri olan

3 ‘Öfkeliler’ olarak da anılan kitle hareketi 15 M, ipotek mağdurlarından genç işsizlere ve demokrasi açısından yakınarlara kadar, farklı kesimlerin sesi olma iddiasına sahiptir. 15 Mayıs 2011 tarihli sokak protestolarıyla bu sorunlar ülke gündemine taşındı.

Falanj'ın da bu süreçte yer alması bellek hareketinin cesaretini kıran bir etken olduysa da, yasa taslağının hazırlanmasıyla görevlendirilen Bakanlar Arası Komisyon 36 derneğin temsilcileriyle bir araya geldi. 2007 ulusal yasasının 19. maddesi, yasada bahsi geçen tüm siyasi şiddet kurbanlarının onurunu savunmak için duruş sergileyen dernek, vakıf ve örgütlenmelerin çalışmalarını tanıdı. Kamu yetkililerinin üstlenecek oldukları sorumluluklar 11 ile 14. maddeler arasında listelenirken, kayıpların bulunma ve teşhislerinde, kamu idarelerine kurbanların soyundan gelenleri desteklemeleri ve nasaşların yer aldığı alanların belirlenmesi için plan yapmaları yönünde çağrı yapıldı.

Bellek hareketine katkı yapan başlıca ortaklardan biri de, özerk bölge hükümet ve kurumlarıdır. İspanya özerk bölge yönetimleri, geçmişle yüzleşebilmek maksadıyla, kendi mevzuat ve kurumlarını oluşturdular. Sol ve bölgesel partilerin iktidarda oldukları bölgelerde bellek alanında kamu politikaları geliştirildi. Katalonya, Navarra, Bask Ülkesi, Endülüs, Balear Adaları ve Valensiya lider bölgeler oldular. Aragón ve Extremadura gibi bölgelerde de tasarılar müzakere edilmeye başlandı. Sıklıkla, bölge yönetimleri dernekler için ulaşılması ve sinerji yakalanması en kolay oyuncular oldular. Rubin, bellek hareketinin esneklik göstermeyen ulusal bürokratik ve yargı makamlarıyla etkileşiminin, yerel ilişkilerdeki işbirliği dinamiğinden ne derece yoksun olduğuna dikkat çeker (2014: 116).

3. Bellek Hareketi: Derneklerin Oluşturdukları Çoğulcu Ortam ve Sosyal Sermaye

Geçiş dönemi adaleti çalışmalarının geldiği noktada, yerel halk ve özellikle de çatışma ve/veya otoriter rejim mağdurlarını merkezine alan yaklaşımlar giderek yaygınlaştı. Her toplum ve ortama uyan çözüm önerileri, yerlerini adalet algısının halkın öncelikleri ve yerel koşullarla eşleşmesinin önemini vurgulayan çalışmalara bıraktı (Volčič ve Simić, 2013). Bellek hareketinin tabandan gelen isteklerle şekillenmesinin önemi literatürde hayli kabul gören bir görüş olmaya başladı. Geçiş sonrası adalet kavramının özellikleri arasında sıralanan sivil toplum baskısı ve hesap soran aktörler, İspanya örneğinde kurban ve kurban yakınları dernekleri olarak karşımıza çıkar. Rubin, geçiş döneminde adalete ilişkin yasal kategori ve uygulamaların İspanya'ya kanun gücü, devlet ya da uluslararası kurumların desteği olmaksızın gelmesine vurgu yapar (2014: 107).

Kurban derneklerinin oluşum ve işleyişleri, bellek hareketinin tabandan gelen bir yapı olduğuna işaret eder. Derneklerin en dikkat çeken özelliği çeşitlilikleridir. Kurban tanımının kapsayıcı niteliğine ek olarak, ülke genelinde 17 özerk bölgede, yerel düzeyde vilayetlerden köylere kadar dernekleşmenin varlığı (Silva, 2011: 72) da çeşitliliğin göstergesidir. Derneklerin öncülük ettiği

bellek hareketinin çok sesli olduğu söylenebilir. Mekân, tema ya da dönem esasına göre, dernekleri gruplandırabilmek mümkündür.

Çalışmanın temel bulgularından biri, kurban derneklerinin ideolojik tutumları, birbirleriyle ve siyasi partilerle ilişkileri bakımından da çeşitlilik sergilemeleridir. Derneklerin hemen her biri, farklı bir ideolojik ya da tarihi geçmiş çerçevesinde şekillenirken, kimisi de siyasi ve sosyal güçlerle bağlantı içindedir (Peinado, 2016: 220). Bellek hareketinin önde gelen örgütlenmelerinden biri olan *Foro por la Memoria*'nın (Bellek için Forum) başkanı Peinado, çeşitliliğin derneklere yetki alanı açtığını ve başka kurumlar tarafından araçsallaştırılmalarını güçleştirdiğini savunur (2016: 220). Gerçekleştirilen mülakatlarda da dernek temsilcileri tarafından çoğulculuk vurgusu olarak nitelenebilecek ifadeler tercih edilirken, derneklerin farklı odak alanlarının olması bir iş bölümü olarak görüldü ve olumlu karşılandı. Silva neredeyse her gün bir derneğin doğduğu, her özerk bölge ile şehirde ve hatta kasabalarda birçok kurban derneği bulunduğu dikkat çekerken, aynı zamanda sayısal çokluğun bellek hareketinin ne kadar yaygın olarak sahiplenildiğini göstermesine vurgu yaptı (2016). Bir 'sosyal doku' oluşumundan ve burada iddia edildiği gibi, bir sosyal sermaye etkeni olarak derneklerden bahsetti (Silva, 2016). Her bir derneğin, işin farklı bir ucundan tuttuğuna yönelik inancını ifade etti (Silva, 2016). Mayoral "diğer derneklerle ilişkilerinizi nasıl tanımlarsınız?" sorusuna verdiği yanıtta, "tamamlayıcı" ve "dayanışma içinde" sıfatlarını tercih etti ve iş birliğinin altını çizdi (2016). Silva bazı derneklerin propaganda unsuru oldukları eleştirisini de eklerken, tüm derneklerle ilişkilerin eşit olamayacağını, geniş bir dernek evreninden bahsetmenin daha doğru olduğunu dile getirdi (2016). Aşağıda belirtileceği üzere, *ARMH*'nin siyasi partilerle ilişkiler konusunda diğer kurban dernekleriyle derin fikir ayrılıkları da mevcuttur.

İspanya'daki kurban dernekleri, çoğulcu bir evren teşkil edercesine, kimi zaman birbirleriyle ortaklaşa çalışırlar. Farklı dernekleri bir çatı altında toplamaya yönelik başlıca ilk girişim, daha sonra sayıları artacak şekilde, 12 derneğin *La Granja* beyannamesini 2008 yılında imzalamasıyla gerçekleşti (Silva, 2011: 72-73; Jerez, 2013: 142). Beynamede sıralanan ortak talepler arasında; 2007 ulusal yasasından ileri giden politikaların hayata geçirilmesi, af yasasının ilgası, hakikat komisyonu kurulması, Franco rejimiyle mücadele eden tüm unsurların tanınması, rejimin baskıcı politikalarının ders kitaplarına dâhil edilmesi ve kayıpların kayıt altına alınmaları yer aldı (Silva, 2011: 72-73). Hâkim Garzón, evrensel yetki alanı uygulamasıyla, Arjantin ve Şili diktatörlüklerinin mensuplarını yargı önüne getirdikten sonra (Ugarte, 2017: 8), Franco dönemine yönelik de bir girişimde bulundu. Aynı yıl içinde, Garzón'un savcılık kanalıyla yürütmeye çalıştığı soruşturma çabalarına paralel olarak, *Coordinadora de Colectivos de Víctimas del Franquismo*'nun (Franco Rejimi Kurbanlarına Ait Örgütlenmeler Koordinatörlüğü) oluşturulması suretiyle farklı dernekler bir çatı

altında buluştular (Escudero vd., 2013: 23). 2009'da Yüksek Mahkeme'nin Ceza Davalarına Bakan Dairesi Hâkim Garzón'u, kendisini Franco rejimi suçlarına bakmaya yetkili gördüğü için yalan ifade vermekle suçladı. 2010 yılında Garzón'un yargılanmaya başlanmasıyla birlikte, dernekler bu kez *Plataforma Contra la Impunidad del Franquismo* (Franco Rejiminin Cezasızlığına Karşı Platform) adı altında bir araya geldiler. Halen, her Perşembe günü, Madrid'in Sol meydanında gösteriler düzenlenir. Koordinasyon çabasına can veren gelişmelerden diğeri de, Arjantin yargısı önünde Franco dönemi suçlarına karşı açılan dava oldu. 2013 Mayıs'ında, *Coordinadora Estatal de apoyo a la Querrela Argentina contra los crímenes de franquismo (CeAQUA*, Franco Rejimi Suçlarına Karşı Arjantin'deki Yasal Şikayete Destek Ulusal Koordinatörlüğü) kuruldu. Arjantin adaleti önündeki davaya bireysel ya da kolektif şikayetçilerin katılımını sağlayacak bilgi bu ağ tarafından verildi ve oluşum İspanya geneline yayıldı (Jerez, 2013: 142).

Ekim 2015 tarihinde Madrid'te "Tarihi Bellek Örgütlenmeleri ve Franco Rejimi Kurbanlarının Ülke Geneli Buluşması" gerçekleşti (Peinado, 2016: 220). Buluşma, 70 farklı örgütlenmenin delegasyonlarını bir araya getirdi. Buluşma sonunda İspanya devlet kurumlarına yönelik olarak, sosyal hareketin başlıca taleplerini içeren bir mektup hazırlandı. Derneklerin sloganı "adalet olmaksızın demokrasi olmayacağına, bellek olmaksızın değişim olmayacağına ikna olduk" şeklinde tasarlandı (Peinado, 2016: 220). Af ve 2007 ulusal yasaları içinde yer alıp da uluslararası hukuka aykırı olan unsurların ayıklanması çağrısı yapıldı (Peinado, 2016: 222). Buluşmada onaylanan belgenin devlet kurumlarıyla siyasi aktörlere gönderilmesi ve partilerle ikili toplantılar yapılması kararlaştırıldı (Peinado, 2016: 221). Üçüncü buluşmaya ilişkin çağrıda da, her derneğin örgütsel ve program temelli özerkliğine saygı gösterilerek, ülke genelinde hırslı ama gerçekçi bir eylem planının geliştirilmesi gereği vurgulandı (*La Convocatoria del Tercer Encuentro Estatal*, 2017: 3).

Tüm bu çabalara rağmen bellek hareketi, içinde farklı ideolojik yaklaşımlar barındırır. Kurban haklarının ne şekilde teslim edilebilecek olduğuyla ilgili görüş ayrılıkları bu durumun yansımasıdır. Dernekler arasında en tanınır olan *ARMH*, 2001 yılının Ekim ayında gerçekleşen ilk bilimsel kazıdan iki ay sonra kuruldu. Mezar kazıları ve ulaşılan kalıntıların göreceği muamele hususundaki ihtilaflar yeni derneklerin oluşumunun önünü açtı. Bir kazı alanında *ARMH* üyeleri ve Komünist Parti'ye yakın gruplar arasında yaşanan gerilim, haftalar içinde *Foro por la Memoria* adlı derneğin kurulmasıyla sonuçlandı (Ferrándiz, 2013: 43). Siyasi sembol ve ritüellere mesafeli yaklaşan *ARMH*, kazılar sonucunda ulaşılan kemiklerin kurban yakınlarının belirleyecek oldukları usullere göre ele alınması eğilimindedir (Ferrándiz, 2013: 43). Yeniden gömülmeye ilişkin karar, toplu mezarların bir bellek alanı olarak varlıklarını sürdürüp sürdürmeyecekleri gibi konuların siyasi partiler yerine kurban

yakınlarınca belirlenmesi *ARMH*'nin temel yaklaşımıdır. Mezar kazılarını siyasi ideallere bağlamadaki isteksizliği nedeniyle *ARMH*, muhalifleri tarafından 'bellek neoliberalleri' olarak da adlandırılır (Ferrándiz, 2013: 47). Sosyalist Parti etrafında kurulan *Descendientes del Exilio* (Sürgündekilerin Soyundan Gelenler) gibi derneklerse, mezarların açılmasına muhalefet ederek, anma amaçlı anıtların yerleştirilmesinden yana olurlar (Escudero vd., 2013: 22). Temel savlarından biri, yargı yetkilendirmesi olmaksızın ve cezai bir çerçeve dışında gerçekleşen müdahalelerin tarihi mirasa zarar verdiği ve dolaylı olarak Franco dönemi suçlarını örtbas ediyor olduğudur (Ferrándiz, 2013: 43).

Görüleceği üzere, kimi dernekler siyasi partiler etrafında yapılanmışken, diğerleri partilerden uzak durur. Daha önce bahsedildiği gibi geçiş dönemi uzlaşmaları çerçevesinde af yasası, Franco döneminde hapse atılan komünizm yanlısı grupları da içerdiği için, zamanında sol hareket tarafından desteklendi. Bugün *ARMH* başta olmak üzere pek çok kurban ve yakınları, sol siyasi harekete bu uzlaşmadaki rolü sebebiyle dargınlık hisseder. 2007 tarihli bir mülakatta *ARMH* Başkanı Silva, aileleri temsil etmesi gereken solun kendi rolünü af yasası lehine oy kullanmak ve devletin el koyduğu mal varlıklarını geri almakla sınırlandırılmasına duyulan öfkeden bahseder (Labanyi, 2008: 145).

Silva *ARMH*'nin partilerle bağının olmaması ve partilere dışarıdan baskı yapabilmenin yararlarına işaret ederken, ancak bu şekilde bağımsız davranabildiklerinin altını çizer (Labanyi, 2008: 150-151). Bellek hareketinin çeşitliliği ve koordinasyon eksikliği, Silva'ya göre, hareketin özellikle de sol partiler tarafından kontrol altına alınmasını imkânsız hale getirir (Silva, 2011: 74-75). Mülakat esnasında Silva, *ARMH*'nin siyasi partilerle ilişkisiyle bağlantılı olarak, "Biz aileleri temsil ediyoruz. Siyasi militanlık vakit kaybıdır" yanıtını verdi (2016). 2000'li yıllarda kazılarla harekete liderlik etmekte olduğu sırada komünist partilerin kendisiyle birlikte çalışma tekliflerine olumsuz cevap vermesini paylaştı (Silva, 2016). Demokrasiye geçiş döneminde af yasasının oybirliğiyle geçmiş olduğunu hatırlattı ve sosyalist ve komünist partilerin gerçekleri ortaya çıkarmak gibi bir amaçları olmadığını ileri sürdü (Silva, 2016).

Silva'nın siyasi partilerin geçiş döneminde İspanya monarşisiyle pakt yapmış olmaları ve genel af sebepleriyle Franco yanlılarının yargılanmamalarından duyduğu rahatsızlık, Mayoral tarafından da paylaşıldı. Buna rağmen, *La Comuna*'nın siyasi partilerle ilişkisi daha farklı bir görüntü çizer. Kurucuları doğrudan Franco rejimi kurbanı olan bu derneğin üyeleri, zamanın komünist eylemcileri olarak tasvir edilebilirler. İlginç bir detay, genel af sayesinde özgürlüğüne kavuşan Mayoral ve diğer kurbanların şimdi affın kaldırılması ve Franco dönemi suçlarının cezalandırılması için çaba göstermekte olmalarıdır. Mayoral, mülakat esnasında siyasi partilerle birlikte çalışmaya karşı olmadıklarını ama liderliği onlara bırakmaktan da yana olmayacaklarını dile getirdi (2016). *La Comuna, Izquierda Unida* (IU, Birleşik

Sol) partisiyle yakın bağlara sahiptir. *Compromís, En Comú, Podemos* ve *Ahora Madrid* gibi sol parti ve oluşumların harekete desteğini genel olarak olumlu gören Mayoral, en çok da siyasi partilerin derneği tek başına ulaşamayacağı platformlara taşımalarına vurgu yaptı (2016). *La Comuna* üyelerinin Avrupa Parlamentosu'na *Podemos* vekilleriyle birlikte gitmeleri ve bu sayede Avrupa Birliği gibi bir platformda seslerini duyurabilmeleri örnek gösterildi (Mayoral, 2016).

İspanya'nın tecrübesini günümüz Avrupa yeni sosyal hareketlerinden uzaklaştıran özellikler arasında, pragmatizm ve ılımlılaşma ile tanımlanabilecek yeni bir siyasileşme yer alır (Jerez, 2013: 135). Sosyal hareketler, krizlerde şartırtıcı toplanma gücü elde ederken, geçici ve parlayan bir başrol oyunculuğunun ardından emilme dönemine girerler ve liderlerinin siyasi sınıfa dâhil olmaları beklenir (Jerez, 2013: 136). Diğer sosyal hareketlerin tecrübelerinin aksine, bellek hareketinin önemli bileşenleri siyasi partilerle mesafelerini korur ya da karşılıklı kazanç temelinde ilişkiler inşa ederler. Siyasi partilere bağlı olarak hareketin sahnesine çıkan dernekler haricinde de, giderek çeşitlenen bir ortam mevcuttur.

İspanyol sivil toplum yapılanmasını gözlemleyenler, eleştirel tespitlere yer verirler. Jerez'in bulgularına göre, derneklere aidiyet göstergeleri düşüktür ve üyelerin hayli dikkate değer kısmı pasif yolla katılım göstermektedir (2013: 135). Herkesin kendi iyiliğine çalıştığına duyulan inanç ile güvensizliğin, bireyleri düşük aidiyet ve katılımcılığa yönelttiği ileri sürülür (Jerez, 2013: 135). Siyasi yerine tepkisel ve sosyal yönelimli dernekleşmenin ağır hakimiyetine tanıklık edilirken, siyasi karaktere sahip olan derneklerde yüksek düzeyde profesyonelleşme ve sosyal yönelimli ve hizmet sağlayanlarda da, kamu sübvansiyonlarına yüksek bağımlılık gözlemlenir (Jerez, 2013: 135). İspanya sivil toplumunda siyasi nitelikteki dernekleşmeyle toplum arasında kıt bütünleşme bulunduğu ve sabitleşen bir ideolojiden arındırma sürecinin varlığı yaygın kanıdır (Pena-López ve Sánchez-Santos, 2018: 160-161). İspanya'da sosyal hareketler; güçsüz, siyasetten arınmış, üyelik yönünden zayıflamış, iyi örgütlenmemiş ve partilerin gücüne karşı koymaktan aciz olarak tasvir edilirler (Jerez, 2013: 136).

Bellek alanındaki dernekleşmenin, İspanya'da sivil toplumun çehresini dönüştürmekte olduğu bu çalışmanın temel savlarından. İdeolojiden yoksun olma ve partilerin gücü karşısında tutunamama, bu dernekleri giderek daha az betimlemektedir. Sosyal sermaye, vatandaşları birbirlerine bağlayan ve daha verimli biçimde ortak amaçları kovalamalarına imkân veren toplumsal bir kaynak olarak bilinir. Putnam'a (1993) atıfla yapılan bu tanımlamada, vatandaşların kişisel olarak tanımadıkları bireylere duydukları güven ve karşılıklılık ilkesine olan inançları ile yatay biçimde örgütlenen ağların yoğunluğu merkezi konumdadır (Stolle, 2007: 657-659). Genel ya da

kişiselleşmeden arındırılmış sosyal güven, toplumun genelinin güvenilebilir olduğu yönündeki algıdır. Sosyal sermaye kuramında başlıca akım, her ikisi de makro düzeyde olacak şekilde, güven ve derneklere katılım arasında direkt bir bağ olduğunu varsayar (Pena-López ve Sánchez-Santos, 2018: 155). Dernekler, gönüllü oluşumlar ve kitle temelli siyasi partiler, bireylere güven duygusu temin eder (Stolle, 2007: 657). Derneklerin özellikleriyle ilgili olarak önemli bir farka da vurgu yapılır. Bireylerin çoklu aidiyetinden kaynaklanan dernekler arası bağlantı ya da açık derneklere katılım genel güven ve dolayısıyla sosyal sermayenin yaratılmasına olumlu etki ederken, tecrit olmuş derneklere katılımın genel güven düzeyine etki etmektен yoksun olduğuna inanılır (Pena-López ve Sánchez-Santos, 2018: 158).

Sosyal sermayenin tabandan yukarıya ya da tam aksi yönde inşa edilebileceğine ilişkin çokça farklı görüşe rastlanır. Putnam'a (1993) yöneltilen temel eleştiri, sosyal sermayenin gelişiminde devlet ve kurumsal desteğin kuvvetli rolüne işaret eder (Stolle, 2007: 665). Örneğin, baskıcı yönetimler güven ve örgütlenme hususlarında cesaret kırarlar (Stolle, 2007: 665). Diktatörlük dönemi çalışmalarında, suça toplumsal iştirak (Aguilar, 2013: 265) ve sessiz suç ortaklığı (Encarnación, 2014: 99) Franco rejiminden miras kalan iki olgu olarak teşhis edilir. İspanya'da derneklerin algılamasında, sosyal sermayenin toplum merkezli tanımının önceliğe sahip olduğu ileri sürülebilir. Devlet, sosyal sermayeyi teşvik etmekten ziyade, bu yolda aşılması gereken engeller koyan olarak betimlenir. İspanya, uzun diktatörlük koşulları ardından, kamu otoritesine rağmen bireyler arası güven ve örgütlenmeyi sağlayabilmiştir. Farklı yöntemleri çabalarına dâhil eden bellek hareketi, ülkede kolektif hareket repertuarını (Jerez, 2013: 134-135) da zenginleştirmektedir.

Silva ve Mayoral ile gerçekleştirilen mülakatlarda devletin bellek hareketiyle etkileşimi de irdelendi. Silva devletin rolünü “işlevsiz” ve “etkisiz” sıfatlarıyla tanımladı (2016). Bu yaklaşımın suçlularla iş birliği yapmakla eşdeğer olduğunu ve mağdurları “görünmez” kıldığını iddia etti (Silva, 2016). Mayoral, kendisine sunulan seçeneklerden, “ihmalkâr”, “ehil olmayan”, “kayıtsız” sıfatlarını tercih ederek, devletin duymazdan ve görmezden geldiğine dair bir ifade kullandı (2016).⁴ Geçiş dönemi adalet mekanizmalarından olan kamu kurumlarında eski rejim unsurlarının tasfiyesi İspanya'da gerçekleşmemiş olduğundan, Mayoral, Franco devletinin varlığını sürdürdüğünü tekrarladı (2016). Emniyet ve yargıda bu durumun daha da belirgin olduğunu ekledi (Mayoral, 2016).

4 Mülakatta açık ve kapalı uçlu sorular kullanıldı. Kamu kurumları hakkındaki soruda, seçenekler arasında “kararlı”, “azimli”, “lider” gibi sıfatlar da sunuldu. Listeye ekleme yapılabileceği de belirtildi.

4. Kurban Dernekleri Hâkim Anlatıyı Sarsarken: Yargıyı Hakikat Arayışına Dâhil Etme Mücadelesi

İspanya'nın demokrasiye geçişte örnek bir öyküye sahip olduğu inancı, derneklerin kamuoyu önüne taşıdıkları bireysel hikâyelerle sarsıntıya uğrar. Derneklerin repertuarında; İspanyol yargı makamları önündeki hak arayışı, dava ve şikâyetlerin uluslararası mahkemelerle örgütlere taşınması, sınır aşan norm ve süreçlere ilişkin farkındalık yaratılması ve ulusal ve uluslararası basın yoluyla toplumun Franco dönemi mirasına odaklanmasının sağlanması sıralanabilir.

2007 ulusal yasası, iç savaş döneminde siyasi görüş, ideolojik duruş ya da dini inanç gibi nedenlerle kişisel niteliğe sahip cezalandırma uygulamak için oluşturulan mahkeme ya da diğer cezai ve idari organları tüm kararlarıyla birlikte gayrimeşru ilan etti. Kurbanlar ve yakınları gayrimeşruluk yerine hükümsüzlük ya da af yasasının iptali gibi taleplere sahip olduklarından, yasama organı nedeniyle mahrum kaldıklarını düşündükleri hakları aramak için mahkemelere döndüler (Escudero vd., 2013: 50). Mahkeme kararlarıysa, aşılması güç yeni engeller yarattı.

Dernekler ilk resmi şikâyeti, yasadışı alkoymalar ve zorunlu kayıplarla ilgili olarak, Aralık 2006'da Ulusal Mahkeme'ye yaptılar (Aguilar, 2013: 262). Franco dönemi mahkemelerinin hükümlerini gözden geçirmeme kararı, Yüksek Mahkeme ve Anayasa Mahkemesi tarafından, yasal belirsizlik ve yeni delil bulunmaması gerekçeleriyle desteklendi (Aguilar, 2013: 262). Yüksek Mahkeme, 2007 ulusal yasasının varlığı nedeniyle, mahkeme kararlarının yasal olarak yürürlükte olmadıklarını iddia etti (Escudero, 2011: 89).

Dört derneğin başvurusu üzerine, Eylül 2008'de hâkim Garzón kayıplarla ilgili insanlığa karşı işlenen suç iddiasıyla soruşturma başlattı (Blakeley, 2013: 248). Kayıplara mütemadi suç muamelesi yaparak ve sayımını gerçekleştirmek yoluyla delil toplamaya çalışarak, af yasası kapsamında değerlendirilemeyecek olduklarını ileri sürdü (Blakeley, 2013: 248 ve 253). Kurbanların nerede oldukları bilinmediğinden, kayıplarda zaman aşımının uygulanamayacağı savı da beraberinde geldi.

Manos Limpias (Temiz Eller), *Libertad e Identidad* (Özgürlük ve Kimlik) ve Falanj gibi sağ grupların, hâkimin yetkisini aşmakta olduğu yönünde şikâyetleri oldu. Farklı iddialar nedeniyle, 2010 yılında hâkimin görevden alınmasına tanıklık edildi. Şubat 2012'de görevi suiistimal etmediğine ilişkin hüküm verildiyse de, İspanya'daki suçları insanlığa karşı işlenen suç kapsamına sokma yorumu reddedildi (Ferrándiz, 2013: 51). Mart 2012 kararıyla, Yüksek Mahkeme'ye göre bu suçlar 1977 tarihli af yasası nedeniyle zaman aşımına uğramalı ya da suç duyuruları bölge mahkemeleriyle sınırlanmalıydı (Ugarte,

2017: 9). Oysa bu mahkemeler, benzer duyuruları yıllarca rafa kaldırdılar (Ugarte, 2017: 9). Yüksek Mahkeme kararını zaman aşımı, af yasasına bağlı olarak cezai sorumluluğun ortadan kalması ve suçların işlendiği dönemde akıbeti bilinmeden yasa dışı alıkoyma suçunun Ceza Yasası'nda yer almaması gerekçeleriyle verdi (Valcárcel ve Casheda, 2017: 8).

Tartışmalı diğer bir konu da, yargı mensuplarının bulguları görmeye gitmemeleridir. Kazılar esnasında derneklerin yargı müdahalesine özellikle ihtiyaç duydukları görülür. Yerel hâkimlerin adli tıp raporlarını talep etmedikleri (Aguilar, 2013: 265) ve yargı müdahalesinin zaman ve kaynak kaybına yol açtığı ifade edilir (Rubin, 2014: 115-116). 2010'da dönemin *ARMH* Başkan Yardımcı Macías, kemiklerin şiddet izleri taşıdığını öne sürerek, görevli hâkimler ve Sivil Muhafızlar'ı bir mezar yerini araştırmaya davet etti (Ferrándiz, 2013: 47). Pek çok örnekte olduğu gibi, yargıdan destek gelmeyince, kazıyla ilgili rapor salt bilgilendirme ve arşiv değeri taşıdı (Ferrándiz, 2013: 47-48). Silva ile yapılan mülakat süresince, *ARMH* öncülüğünde gerçekleşen kazılarda herhangi bir kemik bulunduğu ivedilikle bölge savcısına suç duyurusunda bulunduğu belirtildi (2016). Savcıların kazı alanına gelmedikleri ve tutanak tutulmadığı vurgulanarak, suçun varlığına rağmen savcıların soruşturma başlatmayarak suçlularla işbirliği içinde olduklarına işaret edildi (Silva, 2016).

Yargı süreçlerinde derneklerin rolüne odaklanan Rubin, uluslararası hukuki programların yerel yorumlarla bağdaştırılmalarının altını çizer (2014: 116-120). İspanyol yargısı önünde aşama kaydedilememesinin ardından, bellek hareketinin önünde şikâyetlerini uluslararası alanlara taşıma seçeneği kalır. Bu seçenek yabancı ya da uluslararası adli merciler önünde çare aramanın ötesine geçer. Uluslararası alandaki seyir ve kurban girişimleri dikkatle mercek altına alınır. Diktatörlük dönemi suçlarının insan hakları ihlalleri, insanlığa karşı işlenen suçlar ve zorla kaybetme olarak yeniden çerçevelenmeleri, Franco kurbanlarının mücadelelerini ülke dışındaki benzerleriyle özdeşleştirmelerini mümkün kılar (Druliolle, 2015: 331). Misal oluşturacak bir tercih, terör kurbanlarına kıyasla ayrımcılığa uğradıkları iddiasında olan diktatörlük kurbanlarının kendilerini devlet terörü kurbanları olarak tanımlamalarıdır ki bu kavram, dernekler için referans teşkil eden bölge Latin Amerika'da kullanıldı (Druliolle, 2015: 326).

Uluslararası alandaki ilk somut adım, ulusal düzeyde ve yargı alanındaki girişimlerin öncesinde geldi. 2002 yılında *ARMH* 1936 ve 1949 yılları arasında gerçekleşen 64 zorla kaybetme vakasını BM Zorla veya Gönülsüz Kayıplar Çalışma Grubu'na (*WGEID*) götürdü (Labanyi, 2008: 147). Takip eden yılda, İspanya *WGEID* tarafından açık zorla kaybetme davaları olan ülkeler listesine dâhil edildi. Ailelere çağrı yapılarak, *ARMH*'nin önüne gelen pek çok vakadan *WGEID*'e gidecek olanlar tespit edilmeye çalışıldı. BM'nin kuruluşunun sonrasına denk gelen 1947 ve 1949 tarihli iki vaka seçildi. BM'nin bu dosyaları

incelemeye alması için, İspanyol devlet organları önünde resmi bir adımın atılmış olması gerektiğinden, üç farklı dosya Ombudsman'a götürüldü (Labanyi, 2008: 147).

Yıllar süren BM gözleminin ardından, BM Özel Raportörü Pablo de Greiff kurbanlar ve İspanyol devleti arasındaki büyük uzaklıktan özellikle kaygı duyduğunu belirtti ve devlet kurumlarının ilgisizliğinden yakındı (*El País*, 4 Şubat 2014). *WGEID* de 2013 Eylül'ünde İspanya'yı ziyaretinin ardından, Temmuz 2014'te bir rapor yayınladı. İspanyol devletine uluslararası hukuk ve Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunması Bildirgesi'nden kaynaklanan yükümlülüklerini hatırlatan *WGEID*, suçlar işlendiğinden bu yana geçen sürenin uzunluğu ve tanık ile kurban yakınlarının yaşlarından kaynaklanan ivedilik nedenleriyle, İspanya'dan 90 gün içinde alınacak önlemlere ilişkin bir takvim talep etti (*El País*, 30 Temmuz 2014). Derneklerin mali olarak desteklenmeleri, çabaları koordine etmek için bir devlet kurumunun oluşturulması, kayıplar için ulusal veritabanı hazırlanması ve mezar kazılarında hâkimlerin yer alması gibi önlem çağrıları yapıldı (*El País*, 31 Temmuz 2014).

Uluslararası kanallarda da işler bellek hareketinin umduğu gibi olumlu seyretmedi. 2005'te Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Baena Alonso'nun İspanya'ya karşı açtığı davada ret kararı verdi. Gerekçe, suçların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin İspanya'da yürürlüğe girmesinden önce işlenmesi ve başvuruda bahsi geçen eylemlerin Sözleşme'nin güvenceye aldığı haklara yönelik bir devlet müdahalesi oluşturmamalarıydı (Escudero vd., 2013: 54). 2012'deki farklı vakalarda AİHM başvuruların, özellikle de yerel çarelerin tüketilmesi ve AİHM'e başvuru arasındaki azami süreyle ilgili, Sözleşme'de öngörülen kabul koşullarını karşılamadığına hükmetti (Escudero vd., 2013: 54). Yine de, Gutiérrez Dorado ve Dorado Ortiz – İspanya davasına ilişkin ret kararında mahkeme, İspanyol devletinin ataletin uluslararası hukuki standartları ihlal ettiği ve zorunlu kayıpların süregelmekte olan yasadışı eylemler olarak sınıflandırılabilceğini ifade etti (Escudero vd., 2013: 55).

Yargı alanındaki en önemli gelişme, 14 Nisan 2010 tarihinde, Arjantin'de Franco rejimi suçlarıyla ilgili bir dava açıldığında gerçekleşti. Kurban yakınları, dernekler ve Arjantinli insan hakları örgütleri Arjantin mahkemeleri önünde şikâyetle bulundular. Yüzlerce kaybolan, infaz edilen, tutuklanan ve çalınan çocuk kurban ya da yakınlarının katılımıyla, yıllar içinde davacıların sayısı arttı (Messuti, 2013: 129). Şikâyetin Franco döneminin tümünü içermesi nedeniyle, Franco rejimi kurbanı kategorisinin dönüşerek, daha esnek ve kapsayıcı hal almasına tanıklık edildi (Ugarte, 2017: 13). Dava üçüncü kuşağın desteğiyle açılırken, ikinci kuşağın 1960'larda Franco dönemi cezaevlerinde işkence gören kimi mensupları birinci kuşaktan kurbanlarla güçlerini birleştirdiler (Aguilar ve Ramírez-Barat, 2016: 9). *La Comuna*'nın rolü; elindeki belgelerin bütünlük arz etmesi, şikâyetçi oldukları suçların nispeten yakın tarihte işlenmeleri, failerin

büyük kısmının hayatta olmaları gibi etkenlerle önem kazandı (Escudero vd., 2013: 23). Arjantin şikâyeti Franco kurbanlarıyla Latin Amerikalı kurbanlar arasında yeni bir destek ağı yaratmakla kalmadı, daha önce tarihi bellek dernekleriyle hiç bağlantısı olmayan İspanya'daki insan hakları dernekleri, uluslararası kuruluşlar ve kadın hakları örgütlenmeleriyle de ittifaklara yol açtı (Ugarte, 2017: 11).

Dava için Arjantin'in seçilmesi, bu ülkenin otoriter dönemiyle yüzleşme yönünde attığı adımların cesaretlendirdiği bir karardı. Evrensel yetki alanı⁵ ilkesinin Arjantin'de giderek daha yoğun şekilde yer edinmesi de önem taşıdı. Davacılar şikâyetlerini bu ilkeyi hayata geçirerek sundular (Messuti, 2013: 131). Şikâyet aynı zamanda suçların süregelmekte olduklarına vurgu yaptı ve zaman aşımını reddederken, işlenen suçları soykırım ve/veya insanlığa karşı işlenen suç sınıfına yerleştirdi (Messuti, 2013: 125). Arjantinli yargıç María Servini'nin Aralık 2011'deki talepleri arasında; işlenen suçlardan sorumlu olabilecek yetkililerin isim ve adresleri, kayıplarla öldürülenlere ek olarak işkenceye uğrayanlar ve ailelerinden çalınan çocukların sayıları ve teşhisi, toplu mezarların bulunması ve Cumhuriyetçi mahkûmların zorunlu işgücü ya da köleliğinden faydalanan özel şirketlerin tespiti yer aldı (Messuti, 2013: 137). Nisan 2012'de kimi eski siyasi hükümlüler yargıçla Buenos Aires'te bir araya geldiler. Yargıç 2013'te eski polis şefi ve sivil muhafız için uluslararası tutuklama kararı çıkardıysa da, İspanya'daki mahkeme zaman aşımı gerekçesiyle geri iadeye karşı karar aldı (*El País*, 30 Nisan 2014). 2014 Mayıs'ında yargıç İspanya'yı ziyaret ederek Arjantin ya da Madrid'teki büyükelçiliğine seyahat edemeyenlerin ifadelerini aldı ve basınla buluşmasında evrensel yetki alanı ilkesine inancını dile getirdi (*El País*, 23 Mayıs 2014).

5. Bellek Hareketinin Temel İtirazları

Tüm kazanımlara rağmen, zaman içinde kurban derneklerinin temel ortak beklenti ve sorunları belirir. Bu bölümde kısaca derneklerin karşı karşıya kaldıkları başlıca sorunlar dile getirilecek ve neden mücadelelerinin sürmesinin beklenebileceği tartışılacaktır. Eşitlik ve tanınma dernekler için çözüme ulaşmış konular olmaktan uzaktır. Ayrımcılık dernek yetkilileri tarafından dile getirilen temel engeldir. Derneklerin ortak taleplerinin başında, diğer kurbanlarla eşit muamele görmek yer alır.

5 Evrensel yetki alanı ilkesi, suçun nerede işlendiği ya da fail ve kurbanların kimliklerinden bağımsız olarak, mahkemelerin daha önce yargılanmamış suçlar için yargılama yapabilmelerini ifade eder. Yargılamanın yapıldığı ülkenin işlenen suçtan etkilenmiş olması koşulu da aranmaz.

İç savaş sonrasında, kazanan tarafa ait mezarlar kazılırken, 'Causa General' başlığı altında onlara yönelen suçlar da soruşturuldu (Pinilla Martín, 2006: 535). Milliyetçi cephedeki kurbanlar, 'şehitler' ya da 'Tanrı ve İspanya için şehit düşenler' olarak anıldılar (Druliolle, 2015: 327). Gelonch-Solé bu ilk grup kurbanın etrafında oluşan 'şehitler kültürü' olgusuna dikkat çeker (2013: 512). 1960'ların ortasında iç savaş tüm İspanyolların suçlanmalarını gerektiren bir şiddet dönemi olarak yeniden çerçeveye yerleştirildi ve diktatörlüğün anlatısında her iki tarafın da suçlanmasını gerektiren bir çatışma resmedildi (Druliolle, 2015: 327). Galiplerle mağluplar arasında kurgusal ahlaki denklige yaslanan bir geçiş (Aguilar ve Ramirez-Barat, 2016: 3) ve suçluluğun simetrik paylaşımı (Aguilar vd., 2017: 3) şimdilerde derneklerin itiraz ettikleri başlıca tablodur. Kısa süre öncesine kadar iktidarı elinde bulunduran PP'ye dernek saflarından yönelen öncelikli eleştiriler arasında, Almanlarla birlikte savaşırken Rusya'da hayatlarını kaybeden Mavi Tümen'de görev alan İspanyol askerlerinin kemiklerinin ülkeye geri getirilmesi ve Şehitler Vadisi'ni restore etmek ile Franco Vakfı'nı desteklemeye yönelik bütçe tahsisi yer alır (Molina, 2017: 221).

Dernekler öncülüğünde yürütülen bellek hareketinin maruz kaldığı iddia ettiği diğer bir ayrımcılık, İspanyol devletinin 'terör kurbanları' ifadesi kapsamında ETA kurbanlarına odaklanırken, diğer kurbanları göz ardı etmesidir (Escudero vd., 2013: 60). Kamu makamlarının söyleminde kurbanlara yapılan atfın genel olarak arttığını gözlemleyen Druliolle, ancak gerçekte özel bir grup olarak terör kurbanlarının bahsinin geçmekte olduğunu yazar (2015: 317). Diktatörlük kurbanları sıklıkla ikinci sınıf kurban olarak görüldüklerinden yakınırlarken, 1999 yılından bu yana terör kurbanlarına tazminat veren pek çok yasanın engin çoğunluklarla kabulüyle birlikte, medyanın terör kurbanlarının faaliyetlerini geniş biçimde ele alması ya da binlerce İspanyol vatandaşının düzenli olarak gösteri ve anma etkinliklerine katılımı muameledeki farklılığı açıklamakta dile getirilir (Druliolle, 2015: 318). 2011 yılında kabul edilen Terörizm Kurbanlarını Tanıma ve Kapsamlı Korunma Yasası ve 2007 tarihli ulusal yasa kıyaslandıklarında, ikinci yasanın tanıdığı hak ve tazminat önlemlerinin daha sınırlı ve çok daha dar kapsamlı (Druliolle, 2015: 325-326; Silva, 2016; Mayoral, 2016) kaldığı ifade edilir. ETA kurbanları daha iyi hizmet tedariki, tazminatlar, mali yardımlardan yararlanırken, onlara karşı işlenen suçların faileri sivil toplumdan uzak görülen 'teröristler' olarak tasvir edilir (Ugarte, 2017: 17). Buna karşın, Arjantin şikâyetinde suç isnat edilenlerin çoğu demokrasiye geçişin önemli aktörleri olmanın yanında, kamu alanı ve devlet kurumlarına dâhil edilenlerdir (Ugarte, 2017: 17).

Farklı bir ayrımcılık iddiası da, İspanya'daki özerklik sistemine dayandırılır. Bölgeler arasında farklılık gösteren uygulamalar, kurbanların benzerlik sergilemeyen muamelelere tabi olmaları sonucunu doğurur. Bölge temelli ayrımcılık kurbanın hangi özerk toplulukta ikamet etmekte olduğunun

doğrudan ya da dolaylı kurban kapsamına alınmasını etkilemesiyle birlikte, yararlanılacak hak ve garantileri belirlemesinden kaynaklanır (Molina, 2017: 227). Öncü olarak betimlenebilecek Katalonya, Bask Ülkesi, Endülüs, Navarra'daki kurbanlar ve yakınları, bölgelerindeki resmi makam ve kurumlardan kuvvetli destek bulabilirler.

Çeşitli kurban kümelerinin yargılamalardan farklı sonuçlar almaları da, son dönemde bir eşitsizlik kaynağı olarak görülür. Ugarte, Arjantin şikâyetiyle birlikte, kurbanlar arasında bir hiyerarşi ve eşitsizliğin baş gösterdiğini işaret eder (2017: 18). Bilimsel, fiziki, klinik ya da adli tıp kanıtları gösterebilenler, kurban olma koşullarında tanınır ve görünür hale gelirler (Ugarte, 2017: 18). Öte yandan, örneğin ailelerinden çalınan çocukların büyük kısmı bedensel ya da fiziksel göstergeler olmaksızın ilerlerler ve suçlu kanıtlandırılabilmeleri güçtür (Ugarte, 2017: 20 ve 19).

Dernekler aynı zamanda belleğin özelleştirilmesi olarak gördükleri olguyla mücadele ederler. Özelleştirme kavramı bellek çalışmalarının merkezine yerleşirken, iki farklı tanıma sahip olduğu söylenebilir. İlk anlamıyla, 1977'den bu yana bellek ve tazminatın katı biçimde kişisel alanla sınırlanmasına işaret eder (Vinyes, 2017: 218). 2007 ulusal yasasıyla, "Her vatandaşın kişisel ve ailevi belleğe bireysel hakkı olduğu tanınır" ve her bireyin Franco döneminin kurbanı olduğuna dair tanınma talebinden bahsedilir (Vinyes, 2017: 218-219). Verdiği bir mülakatta Silva, yasaya hâkim söylemin kolektif belleği kamu alanı dışında bir getto yaratmak suretiyle reddettiğine parmak basarak, bunun da 'evde hatırlama' formülüne denk düştüğünü ifade eder (Labanyi, 2008: 154). Yasada, resmi tarihin sınırları dışında kalan bir geçmişin geri kazanılması anlamına gelen tarihi bellek ifadesinin geçmemesi de eleştiri konusu olur (Escudero vd., 2013: 37).

Hakikate ulaşılması yolundaki çabalarda öncülüğün kurbanlar ve gönüllü bilim ekiplerine düşmesi, özelleştirme olgusunun farklı bir boyutunu oluşturur. Ferrándiz, bu durumu kurumsal ve yargısal yetimlik olarak tanımlar (2013: 41). İnsan haklarının dışarıdan tedariki ve hakikat arayışıyla tazminat alanlarında taşeronlaşma gibi kavramlarla durum tasvir edilir (Ferrándiz, 2013: 45). Mezarların bulunması, arşiv taraması, ifade alınması yoluyla tanıklık, mezar açma, psikolojik destek, laboratuvar işlemleri, adli tıbbi raporlama, yeniden defin çabalarına devlet sınırlı destek ve finansman sağlayıp, dernek - aile - serbest teknik ekiplerden oluşan bir yapı için kolaylaştırıcı rol oynamakla yetinir (Ferrándiz, 2013: 50).

Silva'nın hikayesi özelleştirmeyi gözler önüne serer. Silva'nın büyükbabasını ararken bilimsel yöntemlerle yürütülen mezar kazılarının öncülüğünü yapması, aile mensupları ve yerel medya kanallarına ek olarak, kökleri aynı ya da yakındaki köylerde olanların desteğiyle gerçekleşti (Labanyi,

2008: 146-148). 2000 yılında yerel bir gazetede yayınlanan “*Mi abuelo también fue un desaparecido*” (Dedem de bir kayıptı) başlıklı raporu, ikinci ve daha geniş kazı dalgasını başlattı (Aguilar ve Ferrándiz, 2016: 7). Kazıların, diğer ülkelerde bir hakikat komisyonu ya da devlet kayıtlarının yeniden düzenlenmesiyle gerçekleşen, tarihi arşiv oluşturulması işlevini de yerine getirdiklerine inanılır (Rubin, 2014: 110). Oysa bellek hareketinin temel savları arasında, hakikatin aranmasında yükü omuzlaması gerekenin devlet olduğu gelir. *ARMH* eski Başkan Yardımcısı Macías; kazılardan kayıpların aranması, teşhis edilmeleri, anılmaları ve yakınlarına teslimlerine kadarki süreçleri devletin güvence altına alması gereğine vurgu yapar (Ferrándiz, 2013: 49).

Mali yetersizlik de derneklerin belini büken başlıca güçlük olarak tanımlanır. Dernekler ve özerk bölge ile belediye yönetimleri ağır yük altında kalırlar. *ARMH* tarafından, yerel makamların mezar açmaları finanse edecek kaynaklardan yoksun olduklarına dikkat çekilir (Blakeley, 2005: 55). Mezarların sadece bir kısmı açılırken, arşiv ve veri toplama faaliyetlerinden geri durulur (Rubin, 2014: 119). 2005 yılının sonunda bir icra emriyle iç savaş ve Franco dönemi kurbanlarına ilişkin faaliyetlerin desteklenmesi için düzenlemelerin temelleri atıldı ve ilk çağrı açıldı (Aguilar, 2008: 422). İlk kez 2006’da hükümet bellek çalışmalarını mali olarak destekledi. 2006’nın sonunda düzenlemeler yeni bir icra emriyle gözden geçirildi ve ikinci çağrı açıldı (Aguilar, 2008: 422). Takip eden yıllarda bu çağrılar devlet bütçe kalemlerinden silindi ve ekonomik krizin bu durumu kaçınılmaz hale getirdiği vurgulandı (Escudero vd., 2013: 44-45).

Sonuç

Geçmişle yüzleşme süreçlerinde kurban merkezli yaklaşımlar giderek yaygınlık kazanırken, kurbanların örgütlü bir paydaş olarak belirginlik kazanması süreçlerin seyrini değiştirebilir. Toplumsal ve tabandan gelen talepler gündemi şekillendirebilir. Bu çalışmada İspanya’da 1970’li yıllardan 2000’lere bellek önderlerinin ortaya çıkışları ve geçirdikleri evrim incelenirken, bu dönüşümde kuşakların rolüne odaklanılır. Bugün gelinen noktada, kurban ve yakınlarını temsil eden derneklerin çoğulcu bir evren dâhilinde birbirleriyle işbirliği içinde oldukları ve bir arada var olabilmeleri dikkat çeker. Bellek alanındaki yoğun dernekleşme, İspanya toplumundaki sosyal sermayenin de önemli ayaklarından. Derneklerin içine doğdukları ortamın çehresini değiştirircesine, örgütlü çözüm arayışlarına siyasileşme ve ideolojik duruş aşılması oldukları söylenebilir. Siyasi partilerden özerk hareket edebilme becerileri kademeli olarak yükselir. Hâkim anlatının sorgulanması ve alternatiflerin dillendirilmesi yine derneklerin çabasıyla ve tabandan gelir. Kurban sınıflandırması yeni derneklerle çeşitlenir, esnek ve kapsayıcı bir hal alır.

Dernekler henüz tüm gayelerine ulaşmış değillerdir ve mücadelenin devam etmekte olduğu mutabık kaldıkları noktadır. Temel yakınma, ayrımcılığa uğramakta oldukları yönündedir. İç savaşın galipleri savaşın sonundan bu yana ayrıcalıklara sahipken, günümüzde terör kurbanlarının da daha geniş imkânlar ve korumadan yararlandıkları yönünde bir algılama mevcuttur. Farklı özerk bölgelerin kendilerine has uygulamaları da, bazı bölgelerde yaşayan kurban ve yakınlarının kamu politikalarının ördüğü ve kurumsallaşmış destek ağından yoksun kalmaları anlamına gelmektedir. Kimi suçlar diğerlerinden daha kolay kanıtlanabilir olduklarından, adalet tüm kurbanlara standart uygulamalarla ulaşmayacaktır. Belleğin kamu alanından dışlanarak, kişisel ve özel alana hapsi de itirazları yükseltir. Devletin üstlenmesi gereken çokça işlevin dernekler ve gönüllüler tarafından gerçekleştirilmesi, hareketin diğer muhalefet nedenidir.

Diktatörlüğün sonlanmasından bu yana yaşananların muhasebesini yapmak gerekirse, çok yönlü bir eylem planının dernekleri gündemi belirleyen oyunculara dönüştürdüğü ifade edilebilir. Adalet arayışını sınırların ötesine taşımak bu planın önemli bir boyutudur. Uluslararası kuruluşlar, normlar ve medya bellek örgütlenmeleri için çıkış yolu sunar. Uluslararası norm ve yargı yollarını iyi tanımak, İspanya mahkemeleri ve sınır ötesindeki kuruluşlar önünde hak aramak, ulusal ve uluslararası medyaya bilgi akışı hususunda sergilenen hassasiyet gibi etkenler bir araya gelir. Siyasi parti ve mercilerin bu yüzleşme taleplerine kayıtsız kalmaları giderek zorlaşır. Cezasızlığın süreklilik sergilemekte olduğu inancına rağmen, toplumsal dönüşüm ve dernekleşme bir ülkeyi değiştirebilmektedir.

Kaynakça

- Aguilar, Paloma (2008), "Transitional or Post-transitional Justice? Recent Developments in the Spanish Case", *South European Society and Politics*, 13 (4): 417-433.
- Aguilar, Paloma (2013), "Judiciary Involvement in Authoritarian Repression and Transitional Justice: the Spanish Case in Comparative Perspective", *The International Journal of Transitional Justice*, 7(2): 245-266.
- Aguilar, Paloma, Balcells, Laia ve Cebolla-Boado, Hector (2011), "Determinants of Attitudes Toward Transitional Justice: An Empirical Analysis of the Spanish Case", *Comparative Political Studies*, 44(10): 1-34.
- Aguilar, Paloma ve Ferrándiz, Francisco (2016), "Memory, Media and Spectacle: Interview's Portrayal of Civil War Exhumations in the Early Years of Spanish Democracy", *Journal of Spanish Cultural Studies*, 17(1): 1-25.
- Aguilar, Paloma ve Ramírez-Barat, Clara (2016), "Generational Dynamics in Spain: Memory Transmission of a Turbulent Past", *Memory Studies*, 1-17.

- Balcells, Laia (2012), "The Consequences of Victimization on Political Identities: Evidence from Spain", *Politics & Society*, 40(3): 311-347.
- Blakeley, Georgina (2005), "Digging up Spain's Past: Consequences of Truth and Reconciliation", *Democratization*, 12(1): 44-59.
- Blakeley, Georgina (2013), "Evaluating Spain's Reparation Law", *Democratization*, 20(2): 240-259.
- Bickford, Louis (2015), "Geçiş Dönemi Adaleti", <http://hakikatadalethafiza.org/hafiza-merkezi-hakkinda/gecis-donemi-adaleti-hakkinda/> (18.09.2015).
- Carrión, Lucila Aragón (2016), "El Deber de Memoria y los Derechos Humanos. Una Mirada desde las Querellas contra el Franquismo", *Drets. Revista Valenciana De Reformes Democràtiques*, 2: 5-14.
- Casanova, Julián ve Gil Andrés, Carlos (2012), *Historia de España en el Siglo XX* (Barcelona: Editorial Planeta).
- Collins, Cath (2010), *Post-Transitional Justice: Human Rights Trials in Chile and El Salvador* (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press).
- Collins, Cath (2012), "The End of Impunity? 'Late Justice' and Post-transitional Prosecutions in Latin America", Palmer, Nicola, Clark, Phil ve Granville, Danielle (Der.), *Critical Perspectives in Transitional Justice* (Cambridge: Intersentia Press): 399-424.
- De Kerangat, Zoé (2017), "Beyond Local Memories: Exhumations of Francoism's Victims as Counter-discourse during the Spanish Transition to Democracy", Sindbæk Andersen, Tea ve Törnquist-Plewa, Barbara (Der.), *The Twentieth Century in European Memory: Transcultural Mediation and Reception* (Leiden: Brill): 104-121.
- De Mata, Ignacio Fernández (2010), "The Rupture of the World and the Conflicts of Memory", Jerez-Farran, Carlos ve Amago, Samuel (Der.), *Unearthing Franco's Legacy: Mass Graves and the Recovery of Historical Memory in Spain* (Indiana: University of Notre Dame Press): 279-303.
- Druliolle, Vincent (2015) "Recovering Historical Memory: A Struggle against Silence and Forgetting? The Politics of Victimhood in Spain", *International Journal of Transitional Justice*, 9(2): 316-335.
- El País, 9.10.2013, "Jueces para la Democracia Acusa al Gobierno de Incumplir la ley de Memoria", https://elpais.com/politica/2013/10/09/actualidad/1381322308_843838.html (20.07.2017).
- El País, 04.02.2014, "The Government should Withdraw the Amnesty Law", https://elpais.com/elpais/2014/02/04/inenglish/1391516749_219836.html (20.07.2017).
- El País, 30.04. 2014, "La Audiencia Rechaza la Extradición de Billy el Niño al Estar Prescritos los Delitos", https://elpais.com/politica/2014/04/30/actualidad/1398857175_118986.html (20.07.2017).
- El País, 23.05.2014, 'Servini: "Si no Creyera en la Justicia Universal, no Estaría Aquí"', https://elpais.com/ccaa/2014/05/23/andalucia/1400837006_574157.html (20.07.2017).
- El País 30.07.2014, "La ONU Da 90 Días a España para Decir qué Hará con las Víctimas del Franquismo", https://elpais.com/politica/2014/07/30/actualidad/1406721065_007140.html (20.07.2017).
- El País, 31.07.2014, "UN Gives Spain 90 Days to Explain how it will Help Victims of Franco Regime", https://elpais.com/elpais/2014/07/31/inenglish/1406815491_533145.html (20.07.2017).
- Encarnación, Omar G. (2014), *Democracy Without Justice in Spain: The Politics of Forgetting* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).

- Escudero Alday, Rafael (2011), "Nulidad/Ilegitimidad de las Sentencias Franquistas", Escudero Alday, Rafael (Der.), *Diccionario de Memoria Historica: Conceptos Contra el Olvido* (Madrid: Catarata): 84-89.
- Escudero Alday, Rafael, Campelo, Patricia, González, Carmen Pérez ve Silva, Emilio (2013), *Qué Hacemos para Reparar a las Víctimas, Hacer Justicia, Acabar con la Impunidad y por la Construcción de la Memoria Histórica* (Madrid: Akal).
- Estrada, Isabel (2010), "The Recuperation of Memory in Regional and National Television Documentaries: The Epistemology of Els Fosses del Silenci (2003) and Las Fosas del Olvido (2004)", *Journal of Spanish Cultural Studies*, 11(2): 191-209.
- Exteberria Gabilondo, Francisco (2011), "Exhumaciones", Escudero Alday, Rafael (Der.), *Diccionario de Memoria Historica: Conceptos Contra el Olvido* (Madrid: Catarata): 77-83.
- Ferrándiz, Francisco (2013), "Exhuming the Defeated: Civil War Mass Graves in the 21st-century Spain", *American Ethnologist*, 40(1): 38-54.
- Gelonch-Solé, Josep (2013), "Mass Graves from the Civil War and the Franco Era in Spain: Once Forgotten, now at the Heart of the Public Debate", *European Review*, 21(4): 507-522.
- Hooper, John (2006), *The New Spaniards* (London: Penguin Books).
- Humblebæk, Carsten (2010), "Party Attitudes towards the Authoritarian Past in Spanish Democracy", *South European Society and Politics*, 15(3): 413-428.
- Jerez, Ariel (2013), "Memorias, Identidades y Culturas Políticas. El Movimiento de Memoria y los Derechos Humanos desde la Investigación Participativa", *Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 16 (3): 133-147.
- Jump, Meirian (2012), "The Role of Archives in the Movement for the Recovery of Historical Memory in Spain. La Rioja: a Regional Case Study", *Journal of the Society of Archivists*, 33(2): 149-166.
- La Convocatoria del Tercer Encuentro Estatal (2017), <http://amical-mauthausen.org/wp-content/uploads/2017/06/fa03f42765437937e0cd8662934c6d5f.pdf> (11.06.2018).
- Labanyi, Jo (2008), "Entrevista con Emilio Silva", *Journal of Spanish Cultural Studies*, 9(2): 143-155.
- Lorca, Federico García (2013), *Juego y Teoría del Duende* (Biblioteca Virtual Universal), <http://biblioteca.org.ar/libros/1888.pdf> (20.07.2018).
- Mayoral, Pablo, 1 Temmuz 2016, Yazarlar Tarafından Gerçekleştirilen Mülakat.
- Messuti, Ana (2013) "La Querrela Argentina: la Aplicación del Principio de Justicia Universal al caso de las Desapariciones Forzadas", Escudero Alday, Rafael ve Pérez González, Carmen (Der.), *Desapariciones Forzadas, Represión Política y Crímenes del Franquismo* (Madrid: Editorial Trotta): 121-140.
- Méndez, Juan E. (2016), "Victims as Protagonists in Transitional Justice", *International Journal of Transitional Justice*, 10(1): 1-5.
- Molina, Juan Jesús (2017), "Leyes Autonómicas de Memoria: Nuevas Expectativas, la Misma Conclusión", *Nuestra Historia*, 4: 221-228.
- Payne, Stanley G. (2017), *En Defensa de España- Desmontando Mitos y Leyendas Negras* (Barcelona: Espasa).
- Peinado C., Arturo (2016), "Encuentro Estatal de Colectivos de la Memoria Histórica y de Víctimas del Franquismo", *Nuestra Historia*, 1: 220-226.
- Pena-López, José Atilano ve Sánchez-Santos, José Manuel (2018), "Capital Social, Confianza y Modelos de Asociacionismo en España", *Papers 2018*, 103(2): 153-173.

- Phillips, William D. ve Phillips, Carla Rahn (2010), *A Concise History of Spain* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Pinilla Martín, Enrique (2006), "La Recuperación de la Memoria Histórica en España", Gómez Isa, Felipe (Der.), *El Derecho a la Memoria* (Bilbao: Giza Eskubideak Derechos Humanos): 529-548.
- Preston, Paul (1986), *The Triumph of Democracy in Spain* (London: Routledge).
- Putnam, Robert, D. (1993), *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* (New Jersey: Princeton University Press).
- Robins, Simon (2013), *Families of the Missing: A test for Contemporary Approaches to Transitional Justice* (Oxon: Routledge).
- Rubin, Jonah S. (2014), "Transitional Justice against the State: Lessons from Spanish Civil Society-led Forensic Exhumations", *International Journal of Transitional Justice*, 8(1): 99-120.
- Silva, Emilio B. (2011), "Movimiento Memorialista", Escudero Alday, Rafael (Der.), *Diccionario de Memoria Histórica: Conceptos Contra el Olvido* (Madrid: Catarata): 69-75.
- Silva, Emilio B., 29 Haziran 2016, Yazarlar Tarafından Gerçekleştirilen Mülakat.
- Skaar, Elin (2012), "¿Puede la Independencia Judicial Explicar la Justicia Postransicional?", *América Latina Hoy*, 61: 15-49.
- Solanilla-Demestre, Laura (2012), "Sociologando: Internet como Herramienta de Recuperación de la Memoria de la Guerra Civil Española", *Boletín Científico Sapiens Research*, 2(2): 46-52.
- Stolle, Dietlind (2007), "Social Capital", Dalton, Russell J. ve Klingemann, Hans-Dieter (Der.), *The Oxford Handbook of Political Behavior* (Wiltshire: Oxford University Press): 655-674.
- Tusell, Javier (2011), *Spain: From Dictatorship to Democracy – 1939 to the Present* (Malaysia: Wiley-Blackwell).
- Ugarte, Marina Montoto (2017), "Las Víctimas del Franquismo en "La Querrela Argentina": Luchas por el Reconocimiento y Nuevas Desigualdades", *Papeles del CEIC. International Journal on Collective Identity Research*, 2017/1(164): 1-25.
- Valcárcel, Iria Morgade ve Casheda, Bruno González (2017), "La internacionalización del Movimiento de la Memoria: el caso de la Querrela Argentina", *XIII CONGRESO DE AECPA*, <http://www.aecpa.es/uploads/files/modules/congress/13/papers/1663.pdf> (05.05.2018).
- Vinyes, Ricard (2017), "La Privatización de la Memoria en España y sus Consecuencias", *Nuestra Historia*, 3: 212-220.
- Volčič, Zala ve Simić, Olivera (2013), *Transitional Justice and Civil Society in the Balkans* (New York: Springer).